

ՏԱԹԵԼԻԿ ՄԱՆՈՒԿՅԱՆ,
ՀՀ ԳԱԱ արևելագիտության
ինստիտուտի գիտաշխատող

ՔՐԴԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ՊՐՈՖ. ՆԻԿՈԼԱՅ ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ

Էթնոքաղաքական հակամարտությունները մերձավոր-արևելյան մի շարք երկրների հասարակական-քաղաքական կյանքում ավանդական երևույթ են դարձել, իսկ քրդական հիմնախնդիրն այսօր էթնոքաղաքական առավել բարդ ու անլուծելի թվացող հակամարտություններից մեկն է ժամանակակից միջազգային հարաբերությունների համակարգում: Աշխարհաքաղաքական վերջին զարգացումների հետևանքով մերձավորարևելյան տարածաշրջանում առաջացած անկայունությունն առավել քան երբևէ արժևորում է քրդական հիմնախնդրի համակողմանի ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը և դրա կարգավորման հեռանկարների կարևորությունը՝ պայմանավորված մերձավորարևելյան մի շարք պետությունների սահմանների վերաձևման անխուսափելիությամբ:

Մեր իրականության մեջ վերլուծական-փորձագիտական տարբեր շրջանակներում պարբերաբար քննարկվում են քրդական հիմնախնդրի տարբեր ասպեկտները, սակայն պետք է փաստել, որ դրանք երբեմն իրատեսությունից զերծ, պատմական փաստերի անտեսմամբ ու աղավաղմամբ վերլուծություններ ու հոդվածներ են: Այս համատեքստում, թերևս, առավել կարևորվում է իրավիճակային զարգացումների խորքային համապարփակ հետազոտությունների և վերլուծությունների անհրաժեշտությունը: Պրոֆեսոր Հովհաննիսյանի՝ քրդական հիմնախնդրին վերաբերող ուսումնասիրությունները հենց այդպիսիք են:

Քրդական հիմնախնդիրը մշտապես գտնվել է Նիկոլայ Հովհաննիսյանի գիտական հետաքրքրությունների ուղեծրում: Իր վաղ շրջանի աշխատություններում⁴⁶ Հովհաննիսյանը հաճախ անդրադարձել է տարածաշրջանում պարբերաբար ծավալված քրդական շարժումներին և, ի տարբերություն ժամանակի խորհրդային արևելագետների, համակողմանի ներկայացրել և օբյեկտիվ գնահատել է քրդական շարժումների էությունը, քրդերի ցեղաաշիրեթային ինքնության խնդիրները:

1994 թ. Արևելագիտության ինստիտուտը բրիտանական Curzon Press հրատարակչության հետ համատեղ հրատարակեց «Քրդագիտական գրություններ» (Akta Kurdica) ժողովածուն, որի առաջին համարում լույս տեսավ պրոֆեսոր Հովհաննիսյանի «Պարսից ծոցի պատերազմը և քրդական խնդիրը»⁴⁷ բավականին հետաքրքիր հոդվածը: Հոդվածում համապարփակ ներկայացված են ժամանակի քրդական շարժումները Թուրքիայում, Իրաքում և Իրանում՝ շեշտադրելով այս երկրներից յուրաքանչյուրում քրդական պայքարի առանձնահատկությունները՝ իրենց բազմատարր, հակասական դրսևորումներով, քրդերի ազգային ինքնության ձևավորման խնդիրները, քրդական հավակնությունները և ակնկալիքները Ծոցի պատերազմից:

Նիկոլայ Հովհաննիսյանի՝ քրդական հիմնախնդրի վերաբերյալ մյուս ուսումնասիրություններն արդեն այլ ուղղվածություն ունեն և դիտարկում են քրդական գործոնը հիմնա-

⁴⁶ Նիկոլայ Հովհաննիսյան, Ազգային-ազատագրական պայքարը Իրաքում (1945-1963), Երևան, 1964: Նիկոլայ Հովհաննիսյան, Արաբական երկրների պատմություն (VII դ. – 2007 թ.), Երևան, 2003-2007: Н.Оганесян, Национально - освободительное движение в Ираке, Ереван, 1976.

⁴⁷ N. Hovhannisyan, The Persian Gulf War and the Kurdish Problem (A Brief Account), London, 1994, pp. 65-73.

կանում Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության հայեցակարգում:

Անդրադառնանք «Քրդական գործոնը Արևմտյան Հայաստանի հիմնահարցի կարգավորման հայկական հայեցակարգում»⁴⁸ ուսումնասիրությանը: Այստեղ պրոֆ. Հովհաննիսյանը համակողմանի ներկայացնում է քրդական գործոնի ազդեցության աշխարհաքաղաքական կարևորությունը, քննարկում տարածքային սահմանները, որոնք քրդական հարցի սրման դեպքում պարտադիր կներառվեն տարածաշրջանի ռազմաքաղաքական զարգացումներում: Նա շեշտադրում է այն հանգամանքը, որ Իրաքում, Թուրքիայում, Սիրիայում և Իրանում քրդերը դեռևս պահպանում են քաղաքական գործոն լինելու իրենց կարևորությունը. «...քրդական գործոնն ունի իր վեկտորները, դրսևորվում է տարբեր աստիճաններով և ուղղություններով ու տարբեր դերակատարումներ ունի նշված չորս երկրներում»⁴⁹:

Ըստ պրոֆեսոր Հովհաննիսյանի՝ քրդերն այժմ Իրաքում ձեռք են բերել ինքնավարության այնպիսի բարձր աստիճան, որն ընդհուպ մոտեցել է անկախության կարգավիճակի, և Իրաքի քաղաքական կարգավորման խնդիրն անհնար է լուծել առանց քրդական գործոնի հաշվառման:

Անդրադառնալով Իրանի Իսլամական Հանրապետությունում քրդական խնդրին՝ Հովհաննիսյանը նկատում է, որ այստեղ քրդերի իրավունքների հարցը փորձ է արվում տեղավորել համաիսլամական հիմնադրույթների շրջանակներում՝ փաստելով, որ քրդերը երկրի «Իսլամական ազգի» ("Islamic Nation") բաղադրամասերից մեկն են: Սակայն, համա-

⁴⁸ Քրդական գործոնը Արևմտյան Հայաստանի հիմնահարցի կարգավորման հայկական հայեցակարգում, Ռազմավարական անվտանգային հետազոտություններ գիտափորձագիտական մատենաշար, հ. 3, Երևան, 2014, էջ 48-55:

⁴⁹ Նշվ. աշխ., էջ 44, 45:

կողմանի ճանաչելով հարևան պետության բազմաշերտ ու խորքային էությունը, հեղինակը չի բացառում, որ «...քրդական համայնքի ներսում խմորումներ են ընթանում, որոնք որպես գործոն հրապարակավ ի հայտ կգան համապատասխան պայմանների առկայության պարագայում»:

Դեռևս «արաբական գարնան» նախափուլում արված իր վերլուծության մեջ պրոֆ. Հովհաննիսյանը կանխատեսել էր այն իրավիճակը, ինչի ականատեսն ենք այսօր. Սիրիայի ներքաղաքական ճգնաժամի արդյունքում քրդական տարրի ակտիվացմանը զուգընթաց Միացյալ Նահանգները և Ռուսաստանի Դաշնությունը վերանայեցին իրենց դիրքորոշումներն ու հետաքրքրությունները քրդական գործիքակազմը տարածաշրջանային զարգացումներում բազմակողմ շահարկելու վերաբերյալ:

Ամրագրելով և փաստարկելով այն տեսակետը, որ իր ներկա զարգացումներում քրդական տարրը չի կարող անմիջական վտանգ ներկայացնել Հայաստանի համար, լայնախոհ արևելագետը միաժամանակ հիմնավորում է, որ հակամարտային իրադրությունը ՀՀ սահմանների անմիջական հարևանությամբ, միևնույնն է, չի կարող չմտահոգել, քանի որ քրդական հավակնություններն ընդգրկում են Արևմտյան Հայաստանի գրեթե ողջ տարածքը՝ երբեմն ներառելով նաև Հայաստանի Հանրապետության որոշ եզդիաբնակ շրջաններ: Այդ պատճառով քրդական հիմնախնդիրը Թուրքիայում պետք է բացառիկ տեղ գրավի քրդական գործոնի վերաբերյալ հայկական հայեցակարգում:

Խորքային պատմական վերլուծության ենթարկելով հայ-քրդական հարաբերություններն Օսմանյան կայսրությունում՝ պրոֆեսորը միանշանակ հանգում է այն եզրակացության, որ «քրդական տարրը դամոկլյան սրի պես արևմտահայության գլխին կախվեց արդեն այն պահից, երբ սկսվեց քրդերի զանգվածային վերաբնակեցումը հայկական բնօրրա-

նում: Սկսվեց Արևմտյան Հայաստանի վարչատարածքային մարզերի անընդմեջ վերաձևումը՝ նպատակակետ ունենալով նպաստելու թուրքական և քրդական էթնոսի թվական գերակայությանը՝ ի հաշիվ հայերի թվաքանակի նվազեցման իր բնօրրանում: Սուլթանական իշխանությունների հակահայ քաղաքականությունը անհնար կլիներ իրագործել այնպիսի մեծ ծավալներով ու դաժանությամբ, ինչպես տեղի ունեցավ իրականում, եթե օսմանյան իշխանություններին չհաջողվեր այդ գործում ներգրավել քրդական ցեղաաշիրեթական ավագանուն, ավատատեր շեյխերին: Միանգամայն իրավացիորեն պրոֆ. Հովհաննիսյանը քրդերին համարում է Մեծ եղեռնի մասնակից երրորդ կողմ, ովքեր հիմնականում կանգնեցին օսմանյան ռճրագործների կողքին՝ ընդդեմ անպաշտպան հայ բնակչության: Քրդերի նման քաղաքականությունը պատահական չէր. այն նախապատրաստված էր նախորդ դարերում նրանց կատարած բազում հակահայ ձեռնարկումներով: Նրանց մասնակցությունը 1915 թ. Հայոց ցեղասպանությանը այդ քաղաքականության տրամաբանական շարունակությունն էր: Հայկական հարցում պատմական պատասխանատվություն են կրում նաև քրդերը: Այս դրույթը հեղինակը զարգացնում և հիմնավորում է նաև «Քրդական պատասխանատվություն»⁵⁰ և «Հայկական ջարդերի և Հայոց ցեղասպանության իրականացման մեջ քրդական գործոնի դերակատարման մասին»⁵¹ հոդվածաշարում, որը լույս է տեսել «Ազգ» օրաթերթում: Առաջին հոդվածն անդրադարձ է քուրդ

⁵⁰ Նիկոլայ Հովհաննիսյան, Քրդական պատասխանատվություն, Քուրդ պատմաբանը քուրդ-հայկական հարաբերությունների բարդ հանգույցի և քրդերի՝ Հայոց ցեղասպանությանը մասնակցելու դրդապատճառների մասին, «Ազգ», №36, 02.10.2015:

⁵¹ Նիկոլայ Հովհաննիսյան, Հայկական ջարդերի և Հայոց ցեղասպանության իրականացման մեջ քրդական գործոնի դերակատարման մասին, «Ազգ», №38, 16.10.2015:

պատմաբան Քամալ Մազհար Ահմադի «Քրդստանն Առաջին համաշխարհային պատերազմում» աշխատությանը (արաբերենով լույս է տեսել Բաղդադում դեռևս 1977 թ.), որտեղ հեղինակը փորձում է վերլուծել քուրդ-հայկական հարաբերությունների բարդ հանգույցը և քրդերի՝ Հայոց ցեղասպանությանը մասնակցելու դրդապատճառները։ Անդրադառնալով քրդերի մասնակցությանը 1915թ. Հայոց ցեղասպանությանը՝ Քամալ Ահմադը հաստատում է, «որ քրդերն այս կամ այն չափով, գիտակցաբար, թե անգիտակցաբար, ուրիշների կողմից հրահրված, թե կանխամտածված, մասնակցել են այդ սպանդին», «կույր կրոնական մոլեռանդությունը և քաղաքակրթական հետամնացությունն այն երկու գլխավոր պատճառներն էին, որոնք քրդերին դրդեցին անմիջական մասնակից դառնալու հայկական ջարդերին»⁵²։ Ներկայացնելով քուրդ պատմաբանի ուսումնասիրությունը՝ պրոֆ. Հովհաննիսյանը հույս է հայտնում, որ այն կօգնի ճիշտ ըմբռնել քրդական վերնախավի հակահայկական նկրտումները և թույլ կտա ավելի խորքային պատկերացում կազմել քրդական արդի գիտական, քաղաքագիտական մտքի միտումների վերաբերյալ, որոնք, ըստ պրոֆ. Հովհաննիսյանի, հակասում են հայոց ազգային-քաղաքական կենսական շահերին։ Դա կօգնի նաև հասկանալու քրդերի կատարած պատմական խոշոր սխալի՝ Հայոց ցեղասպանությանն ակտիվ մասնակցելու քաղաքական, տնտեսական և կրոնական դրդապատճառները։ Այդ սխալը հետագայում շատ թանկ նստեց քուրդ ժողովրդի և նրա քաղաքական ճակատագրի վրա, երբ հանրապետական Թուրքիայի իշխանություններն արյան մեջ խեղդեցին քրդական բոլոր ընդվզումները։ «Դա պատմության ամենամեծ

⁵² Նիկոլայ Հովհաննիսյան, Քրդական պատասխանատվություն..., «Ազգ», № 36, 02.10.2015:

ծաղրն էր, երբ օսմանյան դահիճների դաշնակից քուրդը դարձավ այդ նույն դաշնակից դահիճի զոհը»⁵³:

Հաջորդ հոդվածը ևս անդրադառնում է քրդերի դերակատարությանը Հայոց ցեղասպանության իրագործման մեջ՝ ներկայացնելով արդի արաբ պատմագիրների ուսումնասիրությունները: Քրդական գործոնը տիպաբանորեն պատկանում է Հայոց ցեղասպանության իրականացման առանցքային հարցերին: Օսմանյան կառավարողները, օգտագործելով քրդերին որպես զենք հայերին բնաջնջելու գործում, հարստացրին իրենց դահիճային զինանոցը: Արաբ հեղինակները, առաջնային համարելով օսմանյան ղեկավարության քաղաքականությունը, քրդերի հակահայկական գործունեությունը դիտարկում են որպես դրանից բխող երևույթ՝ բնավ չնվազեցնելով քրդերի պատմական պատասխանատվությունը: «Քրդերն ունեն մեղքի իրենց բաժինը, և գիտությունը չի կարող դա անտեսել»⁵⁴: Ահա թե ինչու նրանք այդքան մեծ տեղ են հատկացրել քրդերի մասնակցությանը հայկական կոտորածներին և 1915 թ. Ցեղասպանությանը:

Պրոֆեսոր Հովհաննիսյանը, անդրադառնալով այսօր Թուրքիայի քրդերի անկախ պետականություն ձևավորելու հավակնություններին, հռետորական հարցադրում է անում՝ որտե՞ղ, ո՞ր տարածքում է այն կազմավորվելու⁵⁵: Քուրդ շատ առաջնորդներ չեն էլ թաքցնում, որ քրդական պետությունը Թուրքիայում հավակնում են ստեղծել Արևմտյան Հայաստանի տարածքում: Ն. Հովհաննիսյանը հիշեցնում է, որ իրենք սոսկ Արևմտյան Հայաստանի բնակիչներ են, ոչ ավելի և «չի կարելի պայքարել պետականության համար ուրիշի պետականության տարածքների վրա նստած: Դրա համար ոչ

⁵³ Նույն տեղում:

⁵⁴ Նիկոլայ Հովհաննիսյան, Հայկական ջարդերի..., «Ազգ», №38, 16.10.2015:

⁵⁵ Նույն տեղում:

միայն Հիսուս Քրիստոսն է պատժում, այլև Ալլահը և նրա առաքյալ Մուհամմադը»:

Այնուամենայնիվ, զգուշությունը և արդարությունը լավ բան է»⁵⁶:

Նիկոլայ Հովհաննիսյանի ուսումնասիրություններում հայկական ջարդերին և Հայոց ցեղասպանությանը քրդերի մասնակցության և պատասխանատվության խնդրին անդրադարձը խիստ հիմնավորված է. լուսաբանելով պատմական իրողությունները, քրդական հիմնախնդրի շուրջ ստեղծված ներկա իրավիճակը և զարգացման հնարավոր միտումները, ներկայացնելով քրդերի տարածքային հավակնությունները՝ լայնախոհ մտավորականն առաջարկում է մշակել Քրդական հարցի հայեցակարգ՝ ելակետ ընդունելով ոչ միայն Հայաստանի Հանրապետության ռազմավարական անվտանգության ապահովումը, այլև Արևմտյան Հայաստանի հիմնահարցի կարգավորման տեսլականը:

Ակնհայտ իրողություն է, որ Թուրքիայի քուրդ հասարակական-քաղաքագիտական մտքում չկա համախմբվածություն, միասնական գաղափար սեփական ապագայի վերաբերյալ՝ մշակութային ինքնավարություն, համադաշնություն կամ անկնիս քրդական պետություն: Սակայն միասնական և համընդհանուր է մեկ մոտեցում. թե՛ ինքնավարության, թե՛ պետականության կայացման դեպքում էլ տարածքային հավակնությունները հայոց պատմական բնօրրանում են...

Այս իրողությունների և տարածաշրջանում աշխարհաքաղաքական զարգացումների համատեքստում մեկ անգամ ևս արժևորելով քրդական գործոնի նշանակությունը՝ Նիկոլայ Հովհաննիսյանը քրդական հիմնախնդրի վերաբերյալ իր ուսումնասիրությունները մեկտեղեց մեկ գրքում՝ դրանք առավել համակարգված և հասանելի դարձնելով թե՛ փորձագի-

⁵⁶ Նույն տեղում:

տական շրջանակների, թե՛ հասարակական քննույթի համար⁵⁷: Հաշվի առնելով ներկայումս Մերձավոր Արևելքում ծավալվող գործընթացները, երբ ազգային և կրոնական գործոնները կարող են դառնալ պետությունների ներքաղաքական ապակայունացման և քայքայման հենակետ, պրոֆեսորը մեջբերում է Ամերիկյան քաղաքագիտական կենտրոնների փորձագետների վերլուծությունները, ըստ որի՝ տրոհման ենթակա հնարավոր 37 պետությունների ցանկում Թուրքիան 6-րդն է⁵⁸: Հովհաննիսյանը չի բացառում Թուրքիայի Հանրապետության՝ որպես պետության քայքայման հնարավորությունը, ներկայացնում է քրդերի տարածքային հավակնությունները և փաստում, որ Արևմտյան Հայաստանի հիմնախնդրի կարգավորման հայեցակարգն անհրաժեշտ է ձևավորել՝ ելակետ ընդունելով իրադարձությունների զարգացման այսպիսի հնարավոր ընթացքը ևս:

⁵⁷ Նիկոլայ Հովհաննիսյան, Քրդերի մասնակցությունը հայերի ցեղասպանությանը: Քրդական գործոնը Արևմտյան Հայաստանի հիմնահարցի կարգավորման հայկական հայեցակարգում, Երևան, 2016:

⁵⁸ Նշվ. աշխ., էջ 66-68: